

БАЗОВІ ПЛАТФОРМИ ІНСТИТУТУ ЕКСТРАДИЦІЇ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

ШВЕД Ірина Василівна - студентка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

КРИЖАНОВСЬКИЙ Анатолій Станіславович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» ORCID ID: 0000-0002-2432-5286

КАНЦІР Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» ORCID ID: 0000-0002-3689-4697

**УДК 343.85
DOI**

Стаття посвячена аналізу принципів інституту екстрадиції в уголовном процесі. Рассмотрены основные положения, определяющие функционирование механизма выдачи лиц. Отмечены фундаментальные принципы экстрадиции, которые выступают ориентиром в толковании норм международных договоров и конвенций о выдаче лиц. А также указаны теоретические проблемы при рассмотрении данного вопроса.

Ключевые слова: экстрадиция, принципы экстрадиции, Европейская конвенция о выдаче правонарушителей, aut dedere aut judicare, non bis in idem.

Постановка проблеми

Злочинність у сучасному світі все частіше набуває трансконтинентального характеру. Це означає, що діяння суб'єктів кримінальних правопорушень виходять за рамки однієї держави. Отже, для успішної боротьби з такими явищами недостатньо лише національних інструментів, необхідно звертатися до міжнародно-правових механізмів.

Так, ефективним правовим інструментом, який використовується в міжнародній практиці співпраці держав у сфері кримінального процесу є інститут екстрадиції, за допомогою якого в кожному конкретному випадку забезпечується невідворотність відповідальності та покарання осіб, які вчинили кримінально карані діяння.

Доцільність дослідження проблеми принципів екстрадиції в цей час викликана потребою в удосконаленні практики застосування вимог і стандартів міжнародного права та виконанні міжнародних зобов'язань у галузі кримінального судочинства.

Стан дослідження

Окремі проблеми інституту екстрадиції, у тому числі питання принципів видачі осіб досліджували у своїх дисертаційних роботах такі вітчизняні учені, як В. С. Березняка «Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права України» (2009 р.), О. М. Ляшук «Особливості міжнародного розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення на терито-

рії України» (2015 р.), А. С. Антонюк «Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень» (2016 р.), Г. М. Гришук «Кримінально-правова характеристика інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення» (2017 р.).

Також дане питання вивчали О. І. Бастрікіна, С. С. Беляєва, О. І. Бойцов, Р. М. Валєєва, Ю. Г. Васильєв, О. І. Виногорова, С. М. Вихрист, В. М. Волженкіна, Л. Н. Галєнська, В. М. Гребенюк, Н. А. Дрьоміна, Г. В. Єпур, М. І. Костенко, С. Ф. Кравчук, С. П. Кучевська, І. І. Лукашук, Є. Г. Ляхов, Л. В. Максимів, Ю. В. Минкова, А. В. Наумов, С. С. Нестеренко, І. В. Озерський, І. Г. Павлова, Ю. А. Пономаренко, Н. А. Сафаров, В. М. Тертишник, Л. А. Філяніна, Ю. М. Черноус, М. Д. Шаргородський, В. П. Шупілов та інші.

Відзначаючи їх значний науковий внесок у розроблення цієї проблематики, зауважимо, що вчені досліджували лише фрагментарні її грані. Досі залишається доволі багато дискусійних, недостатньо опрацьованих питань і аспектів, що пояснюється складністю й багатогранністю інституту екстрадиції.

Метою цієї статті є дослідження основних принципів екстрадиції, що сприяють захисту прав і свобод особи, яка підлягає видачі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Представляючи собою складний інститут, що складався протягом довгого часу, правове регулювання відносин держав у питаннях видачі осіб має міцну основу у вигляді вихідних засад.

Принципи видачі осіб, як і інші питання екстрадиції, виступають предметом вивчення багатьох галузей права України: міжнародного, конституційного, кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого [1, с. 92].

Так, у міжнародному праві склалося загальне розуміння поняття принципів міжнародного права, під яким варто розуміти основу для формування і побудови всієї

системи норм права. Саме принципи фахівці відносять до норм *jus cogens*, тим самим відзначають їх загальнообов'язковий характер та підкреслюють їх особливу роль у регулюванні відносин між суб'єктами права [2, с. 45].

В основі екстрадиції покладені єдині для всіх держав засади, якими вони керуються при укладанні міжнародних угод та при розробці національних інститутів. Тому, у свою чергу, доцільно зазначити, що принципи кримінального процесу – це сформовані в процесі розвитку правосвідомості та природного права і закріплені в законі, правових позиціях Європейського суду з прав людини чи інших джерелах процесуального права основоположні правові ідеї, морально-правові засади, найзагальніші положення, що визначають сутність, зміст і направленість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності та здійснення правосуддя, створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя. Що ж стосується саме принципів інституту екстрадиції, то слід зауважити, що науковці розглядали певні аспекти цієї тематики, проте це питання залишається не розкритим на належному рівні й досі [3, с. 322].

Проф. Виногорова О. І. виділяє загальні та спеціальні принципи екстрадиції. До загальних відносить: незастосування сили або погрози силою; мирне вирішення міжнародних конфліктів; невтручання у внутрішні справи інших держав; міжнародне співробітництво; рівноправність і самовизначення народів; суверенна рівність держав; добросовісне виконання зобов'язань у міжнародному праві; повага прав людини; недоторканність кордонів; територіальна цілісність. У свою чергу, до спеціальних відносить: невидачу громадян і політичних емігрантів; невідворотність покарання; гуманність; захист прав своїх громадян за кордоном [4, с. 11 - 12].

Принципи екстрадиції є орієнтиром у тлумаченні норм міжнародних договорів і конвенцій про видачу осіб. Проте варто зазначити, що вони мають обґрунтоване

практичне значення не тільки для тлумачення норм договорів про екстрадицію, але і для фактичної взаємодії держав при розгляді і виконанні запитів про екстрадицію [1, с. 92].

Основними теоретичними проблемами принципів інституту екстрадиції можна вважати питання про поняття принципів, їх ознаки, зміст та функціональну роль, яку вони відіграють. Також слід зазначити про стійкий зв'язок між принципами екстрадиції та підставами відмови в екстрадиції, у зв'язку з тим, що недотримання певних принципів унеможлиблює екстрадицію.

З цього питання в науковому середовищі виникають дискусії. Окремі вчені відзначають важливість для здійснення видачі дотримання принципів екстрадиції, у той час, як інші розглядають лише питання про підстави для відмови в екстрадиції [2, с. 46].

Варто зазначити, що принципам інституту екстрадиції притаманні певні ознаки: вони відображені в нормах міжнародних договорів, конвенцій, національних законів; принципи екстрадиції втілені в підставах для передачі або відмови в передачі особи; принципи екстрадиції мають ознаки імперативності та факультативності; поєднання принципів кримінального, кримінального процесуального права і екстрадиції (ст. 14 Європейської конвенції про видачу правопо-рушників 1957 р.) [5].

Так, систему міжнародно-правових принципів, що становлять основу взаємодії держав при вирішенні питань про екстрадицію становлять: 1) принцип невидачі своїх громадян (видачі тільки іноземних громадян); 2) принцип подвійного інкримінування; 3) принцип невідворотності покарання; 4) принцип заборони притягнення до відповідальності або покарання двічі за одне й те саме діяння; 5) принцип закінчення терміну давності; 6) принцип взаємності; 7) принцип виключення з підстав видачі за вчинення політичного злочину; 8) принцип відповідальності за вчинення господарського (фінансового) злочину; 9) принцип відмови у видачі з гуманних міркувань [1, с. 92].

Видається за доцільне тезисно провести моніторинг окреслених засад.

Принцип невидачі своїх громадян прийшов до нас ще із середньовіччя, і хоч у міжнародно-правовій системі, кримінальному процесуальному праві та міжнародному співробітництві відбулися значні зміни, проте ця засада залишається незмінною рисою інституту екстрадиції [6].

Правила про невидачу своїх громадян застосовується у договірній практиці і законодавствах багатьох держав. Україна не є винятком, оскільки частина 2 статті 25 Конституції України закріпила цей принцип. Стаття 589 КПК України містить заборону у видачі особи іноземній державі у разі, якщо особа, стосовно якої надійшов запит про видачу, відповідно до законів України на час прийняття рішення про видачу (екстрадицію) є громадянином України. Ця норма є співзвучною із низкою положень міжнародних Конвенцій та має імперативний характер [7].

На засадах невидачі власних громадян базується ряд двосторонніх договорів України.

Досліджуючи у процесі екстрадиційної перевірки підставу для відмови у видачі іноземній державі громадян України, ініціатор екстрадиційної перевірки повинен зібрати документи, які підтверджують цей факт. Висновок про громадянство особи повинен бути письмовим та засвідченим у встановленому порядку підрозділом Державної міграційної служби України [8, с. 114].

Варто зазначити, що невидача власних громадян не означає, що вони залишаються безкарними. Кожна сторона міжнародного договору на прохання іншої сторони договору зобов'язується порушити або перейняти відповідно до свого законодавства кримінальне переслідування щодо свого громадянина, підозрюваного у вчиненні злочину на території іншої сторони, якщо вона відмовляється у його видачі [9].

Принцип подвійного інкримінування. - В основі базується розуміння того, що для екстрадиції необхідне виконання умови про те, що вчинене діяння повинно вважатися злочином за законодавством обох держав. Деякі держави наполягають на

тому, щоб законодавство іншої країни містило такий же злочин, а також щоб в обох державах була передбачена належна відповідальність за скоєне [2, с. 49].

Принцип подвійної підсудності не може застосовуватися у випадках, коли у законодавстві хоча б однієї держави відсутні підстави для кримінальної відповідальності, що, у свою чергу, охоплюється розумінням відсутності правових підстав для запиту про видачу або його задоволення.

На думку проф. С. С. Беляєва, якщо будь-яке діяння не карається за законодавством однієї держави через будь-які правові, географічні й інші особливості даної держави, то в цьому випадку принцип «подвійної злочинності» може ігноруватися [10, с. 98].

Особа не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58 Конституції України) [11]. Таким чином, сутність цього принципу полягає в тому, що головними є не деталі кваліфікації діяння, а визнання діяння злочином кримінальним законодавством обох держав.

Отже, дотримання зазначеного принципу сприяє захисту прав і свобод особи, яка підлягає видачі від довільного затримання і прийняття рішення видачі без законних на те підстав.

Принцип невідворотності покарання. Науковцями підтримується думка, згідно з якою основним принципом, на якому ґрунтується інститут екстрадиції, є принцип «aut dedere aut judicare» («або видай, або суди»). Зміст цього принципу полягає в тому, що особа, яка вчинила злочин, підлягає покаранню в кримінально-правовому порядку. Під останнім слід розуміти і своєчасне притягнення злочинця до відповідальності, й те, що перед законом ніхто не повинен мати привілеїв [12, с. 465].

Гришук Г.М. у своїх дослідженнях зазначає, що згідно з принципом невідворотності покарання, держава, на території якої виявлена особа, яка вчинила злочин, має або видати його, або перейняти справу (кримінальне провадження) для по-

дальшого кримінального переслідування [1, с. 99].

Принцип заборони притягнення до відповідальності або покарання двічі за одне й те саме діяння. Статтею 61 Конституції України визначено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [11]. Цей принцип відомий у міжнародному кримінальному праві як «non bis in idem», який закріплений майже у всіх конвенціях і двосторонніх договорах про екстрадицію.

Таким чином, зазначений принцип означає відмову від видачі в разі, якщо на території запитуваної країни за тим же злочином було винесено вирок або постанову про припинення кримінального переслідування у справі. Викладене відповідає вимогам ч. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., який передбачає, що ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до чинного закону або кримінального процесуального права кожної країни [1, с. 106].

Принцип закінчення терміну давності. Ще однією підставою для відмови в екстрадиції є закінчення строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності. Такий стан означає неможливість здійснення кримінального переслідування і неможливість доведення вироку до виконання [2, с. 72].

При цьому питання про давність, як правило, вирішується за законами тієї держави, у якій перебуває злочинець [6].

Принцип взаємності відомий у міжнародному праві ще з давніх часів. Часто співпраця держав буває настільки багатосторонньою, а їхні взаємовідносини складними, що окремі питання при укладанні договорів залишаються упущеними. У цих випадках велике значення має принцип взаємності [2, с. 57].

Так, відповідно до ч. 7 ст. 2 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р., будь-яка сторона може за-

стосувати принцип взаємності щодо будь-яких правопорушень, вилучених із сфери застосування конвенції згідно з цією статтею [5].

Зміст цієї платформи полягає в тому, що за відсутності міжнародного договору або конвенції, держави можуть видати особу на засадах взаємності, тобто якщо одна держава видала особу іншій державі, то й інша держава повинна видати в подальшому особу.

Принцип взаємності – факультативний, не обов'язковий, але обов'язковості він набуває тоді, коли одна з двох держав видала особу відповідно до цього принципу. На початку принцип взаємності розглядається як право держав, а потім уже як обов'язок однієї з держав [3, с. 323].

Принцип звільнення від відповідальності за вчинення політичного злочину. У видачі може бути відмовлено в тих випадках, коли особою скоєно злочин політичного характеру [5]. Метою принципу виключення з підстав видачі за вчинення політичного злочину є попередження необ'єктивності кримінального переслідування та покарання особи за її політичні міркування.

Однак, не існує єдиного критерію для визначення злочину саме політичного характеру, тому саме ця невизначеність посилює проблеми при вирішенні питань видачі. Таким чином, це питання вирішується згідно з правовими нормами держави, на території якої ця особа перебуває.

Натомість принцип невидачі політичних злочинців не поширюється на осіб, які вчинили міжнародні злочини, вони підлягають безумовній видачі [8, с. 113].

Принцип відповідальності за вчинення господарського (фінансового) злочину. Особливий статус визначений у Європейській Конвенції для фінансових правопорушень, пов'язаних з податками, зборами, митом та валютою. Відносно них видача здійснюється тільки в тому випадку, якщо сторони прийняли рішення стосовно конкретного (будь-якого) такого правопорушення або категорії таких правопорушень [5].

Договори про екстрадицію, крім зазначених підстав, передбачають відмову у

видачі осіб, які вчинили й інші фінансові злочини.

Так, якщо видача особи запитується за порушення будь-якого закону, який стосується оподаткування, митних зборів, валютного контролю або інших питань, пов'язаних з доходами, у видачі не може бути відмовлено на тій підставі, що в законодавстві запитуваної держави не передбачається аналогічний вид податку або мита, або не міститься будь-якого положення про податки, митні збори або обмін валюти, такого ж, яке передбачене в законодавстві запитуючої держави [2, с. 72].

Принцип відмови у видачі з гуманних міркувань. Зустрічаються випадки, при яких держава відмовляє в екстрадиції з гуманних міркувань. Такі обставини, як похилий вік, тяжка хвороба особи, досить часто є підставами відмови у видачі.

Так, відповідно до пункту 13 розділу III наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження» за відсутності міжнародного договору України у виконанні запиту (доручення) має бути відмовлено, якщо є достатні підстави вважати, що запит спрямований на переслідування, засудження або покарання особи за її ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [13].

Важливим фактором також слід вважати положення, згідно з яким держава має право відмовити у видачі в тому випадку, якщо існують підстави вважати, що у запитуючій державі особа, яка видається, буде піддана катуванню чи до якої можливе застосування інших видів впливу, які принижують людську гідність, що, у свою чергу,

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу платформ інституту екстрадиції в кримінальному процесі. Розглянуто провідні положення (у тому числі, як вітчизняне так і міжнародне законодавство), що визначають функціонування механізму видачі осіб.

Наведено фундаментальні принципи екстрадиції, які виступають орієнтиром у тлумаченні норм міжнародних договорів і конвенцій про видачу осіб. Визначено теоретичні проблеми при розгляді цього питання.

суперечить загальноприйнятим стандартам у сфері захисту прав людини [14].

Національні закони окремих країн, у яких скасовано смертну кару, не видають злочинців тим країнам, де їм загрожує таке покарання [1, с. 137].

Висновки

З урахуванням вищезазначеного, видається за доцільне акцентувати увагу на тому, що в основі інституту екстрадиції розміщені платформи, які виступають орієнтиром при тлумаченні норм міжнародних договорів про видачу осіб і орієнтиром для фактичної взаємодії держав при розгляді і виконанні запитів про екстрадицію.

Таким чином, можна вважати, що принципи, покладені в основу інституту видачі, формують нормативну основу регулювання співробітництва держав у сфері екстрадиції. Встановлюючи приписи та заборони щодо дій держави, надають можливість відмови у видачі осіб за різними підставами, включаючи територіальний критерій, критерій громадянства, захисту прав особи від застосування насильства і різних видів дискримінації, а також від політичного переслідування. При цьому, зберігається основна особливість інституту - невідворотність покарання за вчинене діяння.

Література

1. Гришук Г. М. Кримінально-правова характеристика інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08. Луцьк:

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2017. 252 с.

2. Нагдалиев Хикмет Зейнал Оглы. Современные особенности регулирования экстрадиции в международном праве: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.10. Москва, 2016. 186 с.

3. Березняк В. С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Право» №2. Київ, 2014. С. 320-325.

4. Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 22 с.

5. Європейська конвенція про видачу правопорушників, від 13.12.1957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995>.

6. Elezi Lirie, Gjorgeva Marija, Jovan Ilievski. Non-extradition of nationals sovereignty versus justice. Themis initial training international competition. 5th edition. Macedonia, 2010. URL: <http://www.ejtn.eu/Documents/Themis.pdf>.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

8. Міжнародний розшук та видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення: навчальний посібник /- І. В. Басиста, В. І. Галаган, О. М. Калачова, Л. В. Максимів. Київ: УкрДГПІ, 2016.- 277 с.

9. Шорстка Т. Механізм реалізації Міністерством юстиції України міжнародних договорів України у галузі кримінального судочинства. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_1829#:~:text=

10. Беляев С. С. Юридическая регламентация института экстрадиции (выдачи). Государство и право. 1998. № 1.- С. 96 – 100.

11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

12. Шевченко О. А. Поняття принципу невідворотності кримінальної відповідаль-

ності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* №3. Дніпро, 2013. С. 460- 468.

13. Інструкція про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження. Наказ Міністерства юстиції України від 19 серпня 2019 року. № 2599/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-19>.

14. Кримінальний процес: підручник / О. Ю. Хабко, Я. Ю. Конюшенко, І. В. Чурікова. Київ: НАВС, 2016. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lecture16_3.html.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the principles of the institution of extradition in criminal proceedings. The leading provisions that determine the functioning of the mechanism of extradition of persons are considered. The fundamental principles of extradition are given, which serve as a guide in the interpretation of the norms of international treaties and conventions on extradition. And also, theoretical problems at consideration of the given question are defined.

In contractual practice, the states have established the basic principles of extradition. They should include the principles that form the basis of the institutions of both extradition and refusal to extradite suspects, accused (defendants) or convicts. Thus, the principles of extradition include:

1) the principle of non-extradition of nationals (exclusively foreign citizens) is solved by combining the territorial principle (the place of the crime and the location of the offender) and the citizenship of this person;

2) the principle of double incrimination - the committed act must be recognized as a crime under the laws of the requesting and the requested party;

3) the principle of inevitability of punishment - the state in whose territory the person who committed the crime was identified must either extradite him or take over the case (criminal proceedings) for further criminal prosecution;

4) the principle of prohibition of prosecution or punishment twice for the same act;

5) the principle of expiration - the grounds for refusal of extradition is the expiration of the statute of limitations for bringing a person to criminal responsibility;

6) the principle of reciprocity - in accordance with Part 7 of Art. 2 of the European Convention on the Extradition of Offenders 1957 - any Party may apply reciprocity in respect of any offences excluded from the application of the Convention under this article;

7) the principle of exclusion from the grounds of extradition for committing a political crime;

8) the principle of responsibility for committing an economic (financial) crime;

9) the principle of refusal of extradition for humanitarian reasons.

The principles underlying the institution of extradition form the normative basis for regulating the cooperation of states in the field of extradition. Moreover, they provide for the possibility of refusing to extradite persons on various grounds, including the territorial criterion, the criterion of citizenship, the protection of individual rights from violence and various forms of discrimination, and political persecution. This preserves the main feature of the institute - the inevitability of punishment for the act.